

Kulturmiljø
Landskabstype
Tema
Tid
Emne

Stege indenfor volden
Kyst og Nor
Fiskeri, søfart, færgesteder, broer og infrastruktur
Middelalder
Købstæder

Kulturmiljøets hovedtræk

Stege er især kendt for Mølleporten og voldanlægget fra 1400-tallet.

Volden, der afgrænser byen mod nord og øst, var den synlige markør for købstadens privilegier i form af handel og håndværk, men volden har også haft en sikkerhedsmæssig betydning.

Det befæstede terræn, Stege købstad, blev anlagt med stor optimisme i kraft af byens velstand, der var baseret på middelalderens rige sildefiskeri. Det afstukne areal, har haft stor betydning for byens bebyggelsesudvikling, idet der helt op i 1900-tallet har kunnet udstykkes nye byggegrunde inden for volden.

Bygningernes karakter på Storegade, torvet og tværgaderne i den gamle midtby afspejler Steges sociale topografi med store velhaverbygninger ved købstadens ind- og udfaldsveje samt apoteker- og købmandsgårde på torvet. Tværgadernes husrækker er lave og viser huse tiltænkt arbejderklassen. Mellem den gamle midtby og volden opstod i slutningen af 1800-tallet nye villakvarterer med huse bygget til velhavere i muremesterstil. Her bibeholdtes Steges matrikulære system med store grunde. Ved villaerne blev der opført udhuse til haveredskaber – køkkenhaverne i byens vænger skulle fortsat dyrkes.

Havnens bærende kulturværdi ligger i de bevarede havnerelaterede bygninger omkring brofæstet, samt havnen/beddingen på Nor-siden af broen og fiskerhytterne og stejlepladsen på Lendemarkesiden.

Kirken, som udgør en tilbagetrukket, men dominerende bygning i byen sættes i forbindelse med Hvideslægten. Jacob Sunesen af denne slægt, styrede Møn i første halvdel af 1200-tallet, hvorfra kirkens ældste dele stammer. Kirketårnet, Mølleporten og voldanlægget er opført nogenlunde samtidigt.

Voldterrænet fungerer i dag rekreativt - som grønt bælte mellem den gamle by og de nye kvarterer. Helt frem til 1988 kørte trafikken fra Østmøn gennem Mølleporten.

Sammenhæng med:

Borre.

Bevaringstilstand:

Det oprindelige gadenet er næsten intakt - større gadegennembrud er undgået. Oplevelsen af husene som vægge for gaderum og torvedannelser er blevet styrket efter uddyndingen af parkeringspladser. Bebyggelsen i Storegade er generelt godt bevaret. En tilbageføring af fx butiksfacaderne i hovedstrøget er undervejs.

I sidegaderne er bevaringstilstanden rimeligt god i teknisk forstand, men stor individualitet hersker i bevarelsen af detaljer og originale bygningsdele. Bebyggelsesmønstret med smalle facadebredder i husrækker nær hovedgaden respekteres de fleste steder. Dog ses eksempler, der afviger fra dette

mønster. Udvidelser af boligerne er sket bagtil og opadtil, hvilket har affødt kviste af svingende æstetisk kvalitet.

Byporten står velbevaret og knytter sig til de dele af voldanlægget, hvor trærækker står på hver side af voldgraven og dermed fremhæver voldgravens dybde. Voldanlægget er godt bevaret, og dets tidligere funktion, som forsvarsværk for Stege, let forståelig.

De gamle havnebygninger, Vejerboden, den tidligere ventesal og Toldkammeret, er velbevarede. Havneområdet med beddingen fremstår forsømt og uordentligt, ligesom bygningerne trænger gennemgribende til vedligeholdelse. Lendemarkesidens fiskerhuse har bevaret deres autenticitet, men den lille skala brydes af de store supermarkeder vestfor. Kirken er velholdt og velbevaret.

Bærende bevaringsværdier:

Det middelalderlige gadenet og torvedannelser, samt brofæstets nære tilknytning til gadeforløbet. Voldanlægget er fredet som fortidsminde. Det er vigtigt at fastholde trærækkerne som strukturgivende element sammen med gadenettet.

Den nære visuelle kontakt mellem by og vand, som fastholdes af bevarelsen af de lange, smalle matrikler, haverne ned mod Noret og det næsten uhindrede udsyn over vandet.

Sidegadebebyggelsens karakter: husrækker nær hovedgaden, der gradvist overgår til villaer hen mod volden. Husrækkernes smalle facadebredder og næsten gennemgående gesimshøjde.

Kirken, kirkemuren og kirkepladsen med de snævre stræder udenfor kirkemuren.

Hierarkiet mellem gaderne: det store centrale gadenet, sidegaderne med en mellemkarakter og stræderne som de smalle forløb, der udgør et finmasket net af smutveje og passager.

De gamle havnebygninger, Vejerboden, den tidligere ventesal og Toldkammeret, er væsentlige elementer i kulturmiljøet. Det fine skalaforhold mellem det smalle farvand og de havnerelaterede huses lille skala er en bærende bevaringsværdi.

Afgrænsning:

Voldterrænet afgrænser mod nord og øst. Stege Bugt mod vest og Noret mod syd. Hele havneindløbet omfattes, foruden arealerne på Lendemarkesiden.

Sårbarhed:

Kirken er godt beskyttet via Kirketilsynsloven.

Mølleporten er i nyere tid blevet fritaget for gennemkørsel, hvilket slører dens oprindelige funktion som en af de tre grænseovergange for byen, men skåner den som bygningsværk.

Det er vigtigt at bevare voldens åbne karakter for at fremhæve dette middelalderlige terrænanlæg. Sløring af vold og forterræn ved nedbrydning/gennembrydning, beplantning, tilgroning eller bebyggelse vil svække stedets kulturhistoriske fortællerværdi og det værdifulde landskabelige element, som det udgør midt i byen.

Middelalderbyen kan fortsat aflæses i gadenettets overordnede struktur, idet byen er blevet forskånet for større gadegennembrud. En eventuel fornyelse af byen bør respektere de gamle butikker og huse i byens midte, så fortællerværdien og byens oprindelige, arkitektoniske udtryk bevares.

Byens forskelligartede gaderum giver variation, når man færdes i byen – fra det smalle, helt tæt til husfacaderne, til det brede og åbne. Dette giver varierede oplevelser, når man færdes i byen, og det udgør praktiske smutveje på tværs af det overordnede gadenet. Dette sekundære gadenet er sårbart

overfor nedrivninger langs gadelinjen og nyt byggeri, der viger fra gadelinjen. Det vil ændre karakteren, ligesom stræderne er sårbare overfor sløjfninger i forbindelse med eventuelle udvidelser af gårde eller bygninger. De åbne pladser er sårbare overfor tæt parkering og fast byggeri. De smalle matrikler med haver ned til Noret er sårbare overfor sammenlægninger og ændret arealanvendelse, f.eks. til butiksudvidelser og p-pladser, hvor havekarakteren vil mistes. De mange fine og velplejede frugttræer, pryd- og urtehaver er sårbare overfor fældninger, nye belægninger og ændret haveplejekultur.

Havnen og udsigten til vandet er sårbare overfor byggeri langs kystlinjen mod Noret og Stege Bugt. Udsigten til vandet fra området øst for Langelinje og fra bykernen nordøst for Noret er sårbar overfor yderligere fortætning af byggeriet på strækningerne ned mod vandet. Det fine skalaforhold mellem det smalle farvand og de havnerelaterede huses lille skala er sårbare overfor yderligere byggeri i stor skala - både i bredden og i højden, men også forstået som for store enheder af for ens karakter.

Fed = beskrivende for dette km.

Unik – Sjælden – **Repræsentativ** – Egnsspecifik – **Fungerende** – **Autentisk** - **Historisk kildевærdi**

Oplevelsesværdi – **Identitetsværdi** – **Fortælle værdi** – Diversitet – Homogenitet – Sammenhæng med naturgrundlag

Naturgrundlag

Stege by ligger på en bølget moræneflade, som adskiller Stege Nor fra Stege Bugt. Stege Nor er en vanddækket del af det store kompleks af dale som gennemskærer Møn. Noret blev vanddækket, da Stenalderhavet skyllede ind over området.

Landskab

Landskabeligt er Stege By placeret på et næs. Næsset stikker ud i det smalle farvand, som forbinder Stege Nor og Stege Bugt.

Stege ligger midt på Møn, og på ”indersiden” af øen - en på mange måder ideel placering, som har haft stor betydning for byens udvikling. Den brede Stege Bugt og det smalle, søagtige Stege Nor, danner tilsammen en næsten timeglasformet figur, hvor Stege ligger i indsnævringen.

Kystnærheden er et væsentligt, landskabeligt element: selv fra hovedgaden er der kig til Noret og havneindløbet gennem porte og stræder. Også fra Rådhusgade er der udsigt til vandet gennem slipper, over hække og gennem haver. Gader og slipper i randen af bykernen følger kysten.

Beplantningen får mere plads som bebyggelsen udtyndes, og villakvarteret langs Volden står grønt med frodige haver og formidler overgangen til voldanlægget. På samme vis opleves de lange matrikler bag hovedgaden ned til Noret som en overgangszone, der gradvist bliver grønnere og grønnere indtil de grønne arealer mellem Noret og bagstrædet Søndersti.

Volden går fra Noret i sydøst, ind gennem byen mod nord, for derefter at dreje vestover, hvor den møder kysten efter sygehuset. Voldanlægget er i hovedtræk bevaret rundt om byen, dog med stor åbning ved Rådhusgade og i den ydre vold ved Kobbelvej. Volden er på størstedelen af strækningen tilplantet med træer, som giver en parkagtig og frodig karakter, men anlægget har til en vis grad bevaret sin åbne karakter. Mellem de to gennembrud er kun træer ved den yderste vold, og de er lavere og færre end på strækningen ved Mølleporten.

Trærækkerne i sammenhæng med volden danner en klar, rumlig afgrænsning for byens ældste del, og træerne underbygger visuelt den landskabelige afgrænsning. Især de dele, der har kontakt til Mølleporten danner et smukt landskabeligt træk: rækker af gamle træer flot placeret på hver side af den dybe voldgrav.

Kulturhistorie

Stege by er særlig interessant på grund af den synlige, middelalderlige grundplan. Befæstningen har på flere måder sat tydelige spor i Steges byudvikling.

Indenfor volden, var der eksempelvis så god plads, at der langt ind i 1800-tallet var store ubebyggede vænger, som blev brugt til haver og græsning. Først omkring århundredeskiftet overskred byen sin vold, men gennem hele 1900-tallet blev byens grunde udstykket med stadig flere bygninger.

Et andet element af middelalderlig bebyggelsesstruktur, der ses i byen i dag, er de lange, smalle matrikler, som rækker ned mod vandet ved Nørresti. Matriklerne viser med al tydelighed værdien i adgang til vandet. Nørresti blev først anlagt i 1843 som følge af kystlinjens opfyldning og forskydning, mens bebyggelsen altovervejende stammer fra 1900-tallet. Dette er godt eksempel på den sammensathed, der præger hele byen – den middelalderlige grundstruktur er bevaret, men indpasset til senere tiders behov og muligheder.

Navnet Stege skal henvise til en sejlspærring af nedbankede pæle – ”stilka” eller ”stäk” eller ”stik”. Netop en pælespærring er der fundet rester af inde mod Noret. Pælespærringen kan dateres til yngre jernalder.

Årstallet for Steges grundlæggelse kendes ikke præcist. Stege får købstadsprivilegier af Erik Klipping i 1268. De ældste dele af Stege kirke, Skt. Hans, er opført i første halvdel af 1200-tallet, og dette må hænge sammen med selve byens grundlæggelse. Der findes skriftlige efterretninger om yderligere en middelalderlig kirke i Stege: Skt. Gertrudskirken. Den menes at have ligget ved det, der i dag hedder Skt. Gertrudsstræde. Kirken forsvandt omkring reformationen, og resterne af den menes at være brugt som byggemateriale til forbedringer af Skt. Hans kirke.

Et andet spor efter middelalderligt byggeri, der kan iagttages i byen i dag, er bygningen

Provstestræde 2, der har enkelte rester af et oprindeligt murværk med munkesten, sandsynligvis fra 1400-tallet.

I dag afgrænses Steges middelalderlige bykerne mod nord af byvolden og til alle andre sider af vand. Denne afgrænsning fik byen i løbet af 1400-tallet, hvor den store grav blev anlagt, og byens tre byporte – hvoraf Mølleporten er den eneste bevarede – blev opført. Gennem middelalderen var kirken byens centrum, og herfra breder der sig tykke kulturlag på op til 2,5 meters tykkelse, der aftager jo længere væk fra kirken man kommer.

Store dele af købstaden nedbrændte i 1457, og pesten hærgede i 1484, men da var rigdommen stadig stor pga. sildehandlen. Det lykkedes derfor hurtigt at reetablere byen.

Stege by blev i forbindelse med svenskekrigen omkring 1658-60 brændt og plyndret. De følgende mange års udnyttelse og manglende genopbygning under Gabriel Marselis - og senere von Plessen - var hård ved byen. Først mod 1700-tallets slutning begyndte Stege købstad at se nybyggerier: købmandsgårde og borgergårde, fx Kammerrådgården og senere Empiregården.

Mod slutningen af 1800-tallet tog urbaniseringen langsomt fart i Stege by. Flere eksisterende bygninger blev forhøjet, og byen krøb hen mod vold og vand. Flere steder blev der på adresser med

god udsigt – dem er der mange af i Stege - opført offentlige institutioner som fx Amtssygehuset. Bebyggelsen mod Noret forblev dog uprætentios.

Velhaverkvarterer opstod inden for volden fra 1880'erne ved anlæggelsen af vejene Hagesvej og Sofievej mellem Langgade og Rådhusgade. Kvarteret kaldtes "det nye villakvarter" og svarer til "overlægekvarteret" i tilsvarende købstæder.

Den samme tendens ses ved "Storegades forlængelse", altså ved vejen mod klinten, i begyndelsen af 1900-tallet. Her opførte bygmestre villaer til direktører, håndværksmestre – og til sig selv. Langs Stege Bugt voksede bebyggelsen frem i løbet af 1900-tallet. Boligerne her er af meget blandet karakter - en enkelt etageboligblok, typeparcelhuse samt få ældre villaer.

I den yderste periferi, inden for volden, opførtes små boliger, heraf flere dobbelthuse i stil med arbejderboligerne på Fabriksgade og Nygade. På disse relativt store grunde opførtes udhuse af samme størrelse som beboelseshusene til værksteds- og opbevaringsbrug.

Op i 1930'erne opførtes muremesterhuse ved nyudstykning, og i 1940'erne kom etageejendomme med lejeboliger til - især ved forhøjelse af eksisterende bygninger.

Det er et karakteristisk træk, at huse i byen havde udhuse med værksteder og haveredskaber til den nødvendige husflid og køkkenhave.

I dag afspejler Storegades bygninger, med butikker til gaden og lejemål i baggårdsbygninger, oplandskøbstadens højdepunkt i 1950'erne. Det er karakteristisk, at husenes form har kunnet anvendes til alsidige - og andre butikksformål end de oprindelige, fx som gavebutikker og lavprismarkeder, som det ses i dag, samt at funktionen som forretning er bevaret.

Nyrenoverede facader i Steges Storegade og sidegader skyldes i høj grad opsving i 1990'erne.

Kulturhistorie i øvrigt:

Arkæologiske undersøgelser af Stege Købstad er foregået flere steder i forbindelse med moderne anlægsarbejde. Det største projekt er kloakeringen af Storegade, der stadig er i gang, vinteren 2006. Her er der fundet rester efter middelalderlige brønde og gulvlag samt brolægninger, der kan være spor efter Storegades middelalderlige forløb. Der er også fundet gamle brolægninger andre steder i byen. På Gåsetorv, hvor Hotel Scandinavia tidligere lå, blev der udgravet middelaldertomter samt formodede spor efter handelsboder.

Stegeborg, der har ligget på havnen, hvor Netto i dag ligger, er blevet udgravet i to omgange. Første gang i midten af 1970'erne og anden gang i 2000. Undersøgelserne viser, at borgen er opført i to faser.

Den første blev anlagt i starten af 1200-tallet på en udvidet ø eller holm, der var omkranset af tilspidsede pæle. Den anden fase anlagdes i årene 1309-1314, hvor øen blev udvidet og voldgraven gravet dybere. Øen blev indrammet af en kraftig bulvæg – et bolværk. Egentlige bygninger var der ikke bevaret rester af på borgen, og det synes mest sandsynligt, at i hvert fald fase to havde en lervold bag bulvæggen.

Arkitektur

Det bedst bevarede, middelalderlige træk – udover kirken - er Volden og bykernens gadenet, som er fastholdt som byplanmæssig ramme for placeringen af byens huse i dag som i middelalderen. Nogle elementer er ændret, fx ligger rådhuset ikke længere *på* torvet, men *ved* torvet. Hovedstrukturen er fastholdt.

Det overordnede gadenet, Storegade med sidegaderne Langgade, Rådhusgade og Møllebrøndstræde, markeres på lange strækninger tydeligt af de næsten sammenhængende husrækker. Det giver et klart og veldefineret gaderum med urban karakter, trods den lille skala. Det faste greb om gaden løsnes dog på den sidste del af Langgade, Rådhusgade og Møllebrøndstræde, hvor

bebyggelsen skifter til fritliggende villaer, sygehus, m.v. Denne "løsagtighed" holdes til gengæld rumligt på plads af volden. I Møllebrøndstræde er volden særligt nærværende og levner på størstedelen af vejen ikke plads til huse på begge sider af vejen, men kun på den ene, overfor volden.

Storegade er byens rygrad, og gaden udvides i hver ende med to mindre torvedannelser og midtvejs i det store torv. Torvedannelsen i gadens begyndelse udgør en tragt, der trækker opmærksomheden op i Storegade. Undervejs skifter gaden gentagne gange retning, vækker nysgerrighed og leder videre. Derved lukkes gaderummet - først ved torvet er der fuldt overblik. Længst mod nordøst opstår endnu en mindre plads, Gåsetorvet, hvor hovedgaden skifter retning mod Mølleporten. Det overordnede vejnet underdeles af stræder og stier, og der ses et oplevelsesrigt og fint justeret hierarki mellem vejforbindelserne.

Et andet karakteristisk træk for byen er de smalle og lange matrikler ned mod vandet. Det giver ganske korte facadelængder i gaderne, hvilket der kompenseres for i form af side- og baghuse. Fra hovedgaden er der således hyppigt kig ind til baggårdene, som er meget forskellige i udtryk og størrelse - nogle med kig ned mod Noret. Disse kig ind bagved og nogle steder videre ud i landskabet, giver transparens og luftighed i bybebyggelsen og knytter byen sammen med det omliggende landskab.

Kirkepladsen opleves som en udsparring i bebyggelsen bag torvet. Kirkemuren lukker sig om kirke og omkringliggende plads, og trafikken ledes ad stræderne udenom. Især det smalle Provstestræde må fremhæves som en oplevelsesrig passage.

Man mener at Skt. Hans kirke oprindeligt har været opført med tvillingdelt tårn, ligesom kirkerne i Tveje-Merløse (Holbæk amt) og Fjenneslev (Sorø amt) – kirker, som sættes i forbindelse med Hvideslægten, som også Jacob Sunesen var af. Han styrede Møn i første halvdel af 1200-tallet, hvorfra også kirkens ældste dele stammer. Kirken er i 1400-årene ombygget og udbygget i gotisk stil og står i røde sten med tætsiddende kridtstensbånd som dekoration på det kraftige tårn (1494), mens skib og det senere tilbyggede kor (1525) står i røde sten. Kirken er en hallekirke med tredelt skib.

Mølleport og voldanlæg er nogenlunde samtidig med kirketårnet. Mølleporten står ligesom tårnet i røde munkesten med bånd af kridtsten – de er dog mere ujævnt og sparsomt fordelt. Porten er symmetrisk opbygget med den rundbuede portåbning i midten og to vinduer over porten for hvert af de to stokværk og to skydeskår ud for det tredje. Mellem skydeskårene og på hver side heraf er runde blændingsfelter. En højtsiddende dør har givetvis ført ud til bymurens krone. Taget er pyramideformet og teglhængt.

Langs havnen ligger flere fint udsmykkede bygninger i klassicistisk formsprog i fint samspil med bygningerne ved udmundingen af Storegade, fx Hages Gård. Bygningerne, der bindes sammen af hvidmalede, dekorativt udformede gesimser og bånd giver et pynteligt indtryk af byen, når man ankommer vestfra.

Havnen har forskellig karakter på hver side af broen over det smalle farvand, som forbinder Noret med Stege Bugt og som samtidig udgør den fysiske grænse mellem Stege og Lendemarke. Mod syd er en meget sammensat, praktisk betonet side med rutebilholdeplads, supermarked, boliger, et lille værft/bedding og en privat virksomhed tæt på bolværket. Værftsområdet har en lidt rodet karakter med ukrudt gennem asfalten og nedslidte bygninger.

Mod nord åbner sig en mere rekreativ side med lystbådehavn, cabaret-hotel, hospital og en stribe "strandvejsvillaer". Husfacaderne er trukket tilbage fra kystlinjen og lader et stort område frit til promenade, parkering og den efterfølgende lystbådehavn.

Lendemarkesiden af havneindløbet har samme todelte karakter: Tømmerhandelen på nordsiden af brofæstet i solide røde sten med en stor forplads ved kajen og små, lette træbygninger på sydsiden til fiskere og sejlere. En cafe er fint tilpasset det uhøjtidelige miljø, og denne side af havnekajen fremtoner ganske stemningsfuld. De bagvedliggende store bygninger med supermarkeder udgør en markant kontrast og et vældigt spring i skala. Som altdominerende baggrund står dog Sukkerfabrikkens vældige bygninger og siloer.